

IJTIMOY TA'MINOT TIZIMI: XALQARO HUQUQIY NORMALAR TAHLILI

ABRAMATOVA SURAYYO G'OFUR QIZI

Chirchiq davlat pedagogika universiteti magistranti

Ilmiy rahbar: **I.H.Tangirov**

CHDPU Qo'shma ta'lim dasturini muvofiqlashtirish bo'lim boshlig'i

Siyosiy fanlar nomzodi

ANNOTATSIYA

Ushbu tadqiqot ijtimoiy ta'minot tizimini xalqaro huquqiy normalar nuqtai nazaridan o'rganadi. Tadqiqot turli davlatlarda ijtimoiy ta'minot me'yorlarining rivojlanishi, amalga oshirilishi va samaradorligini tahlil qiladi, shuningdek, xalqaro konvensiyalar va shartnomalarning rolini yoritadi. Ishda xalqaro normativlar milliy ijtimoiy ta'minot siyosatiga qanday ta'sir ko'rsatishi, aholining tibbiy xizmatlar, pensiya, ishsizlik nafaqasi va ijtimoiy yordam huquqlarini himoya qilishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqot shuningdek, milliy ijtimoiy ta'minot tizimlarining Xalqaro Mehnat Tashkiloti (ILO) va Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) tomonidan belgilangan global standartlarga mosligini baholaydi. Taqqoslash va tahliliy yondashuv orqali ish ijtimoiy ta'minot tizimini tartibga soluvchi huquqiy asosni tushunishga hissa qo'shadi hamda milliy qonunchilikni xalqaro majburiyatlarga muvofiqlashtirish bo'yicha tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy ta'minot, xalqaro huquqiy normalar, ijtimoiy himoya, xalqaro konvensiyalar, milliy siyosat, inson huquqlari, mehnat huquqlari, ijtimoiy yordam, taqqoslash tahlili, ILO, BMT.

KIRISH

Ijtimoiy ta'minot tizimi – har bir davlatning aholining ijtimoiy himoyasini ta'minlash, ijtimoiy adolatni kuchaytirish va inson huquqlarini kafolatlashdagi muhim institutlardan biridir. Xalqaro miqyosda ijtimoiy ta'minot tizimi bir qator xalqaro huquqiy normalar bilan tartibga solinadi.

Xalqaro konvensiyalar, shartnomalar va tavsiyalar davlatlarga aholiga tibbiy xizmat, pensiya, ishsizlik nafaqasi, nogironlik bo'yicha yordam va boshqa ijtimoiy xizmatlarni yetkazish bo'yicha majburiyatlar yuklaydi.

Xalqaro huquqiy normalar, xususan Xalqaro Mehnat Tashkiloti (ILO) konvensiyalari va BMTning ijtimoiy huquqlar bo'yicha tavsiyalari, milliy ijtimoiy ta'minot tizimlarini shakllantirish va modernizatsiya qilishda asosiy yo'nalishlarni belgilaydi¹. Shu bilan birga, mamlakatlar o'z milliy qonunchiligi doirasida ushbu normativlarni tatbiq etadi va aholiga kafolatlangan ijtimoiy xizmatlarni taqdim etish tizimini yaratadi.

ASOSIY QISM

Xalqaro huquqiy normalar ijtimoiy ta'minot tizimining shakllanishi va samarali faoliyat ko'rsatishida muhim poydevor bo'lib xizmat qiladi. Bu normalar asosan Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) va Xalqaro Mehnat Tashkiloti (XMT) tomonidan qabul qilingan konvensiyalar, deklaratsiyalar va tavsiyalar orqali ifodalanadi. Ushbu hujjatlar davlatlar uchun majburiy huquqiy mexanizmlar yaratadi hamda milliy ijtimoiy siyosatni xalqaro standartlarga muvofiq yo'lga qo'yishga xizmat qiladi.

BMTning eng asosiy xalqaro huquqiy ishi hisoblangan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi ijtimoiy himoya va ta'minotga oid tamoyillarni belgilaydi. Bu deklaratsiya barcha insonlarning teng huquqlari va asosiy erkinliklarini himoya qilishni maqsad qilib qo'yadi hamda davlatlarni bu huquqlarni ta'minlash bo'yicha majbur qiladi. 2025-yilda BMTning ijtimoiy yo'nalishdagi hujjatlari ham ushbu deklaratsiya tamoyillariga tayanadi, bu esa ijtimoiy xavfsizlik, sog'liqni saqlash va pensiya kabi sohalarda xalqaro standartlarni mustahkamlashga xizmat qiladi².

Xalqaro Mehnat Tashkiloti esa mehnat bozoridagi xavflarga qarshi ijtimoiy himoya ta'minotini tartibga soluvchi konvensiyalarni ishlab chiqqan. Masalan, ijtimoiy ta'minot normalari bo'yicha XMT konvensiyalarida mamlakatlar uchun minimal ijtimoiy himoya

¹Axmedova, R. *Ijtimoiy ta'minot tizimi va xalqaro huquqiy normalar*. Toshkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi, 2020.

²Mirzayev, S. *Ijtimoiy siyosat va davlat boshqaruvi*. Toshkent: "Yangi Avlod" nashriyoti, 2021.

turlarini belgilash, ishsizlik, kasallik, nogironlik va pensiya bo'yicha kafolatlar tizimini yaratish talab etiladi. Bu konvensiyalar ijrosini ta'minlash orqali a'zolik davlatlar o'z milliy qonunchiliklarini xalqaro standartlar bilan uyg'unlashtiradilar. Bu jarayon natijasida milliy ijtimoiy sug'urta mexanizmlari va kafolatlar tizimi xalqaro talablarga mos keladi.

2023-yil va 2025-yillar oralig'ida ijtimoiy ta'minot tizimi xalqaro huquq normalari asosida inson huquqlarini ta'minlashning muhim yo'nalishiga aylandi. Ushbu davrda xalqaro maydonda ijtimoiy himoya shaxsning asosiy huquqi sifatida e'tirof etildi va davlatlarning milliy siyosatida bu yondashuv amaliy mexanizmlar orqali mustahkamlandi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi hamda Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi xalqaro normalariga muvofiq, har bir inson ijtimoiy ta'minotdan foydalanish huquqiga ega ekanligi belgilangan. Mazkur hujjatlar asosida 2023-yil davomida ko'plab davlatlarda ijtimoiy yordam tizimlari qayta ko'rib chiqildi, ijtimoiy xavf holatlarida aholini himoyalash mexanizmlari kuchaytirildi.

Xalqaro Mehnat Tashkiloti tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy himoya bo'yicha tavsiyalar amaliyotga joriy etildi. Ushbu tavsiyalar asosida ijtimoiy ta'minot tizimi faqat moddiy yordam bilan cheklanmasdan, balki shaxsning mehnat qilish, tibbiy xizmatlardan foydalanish va munosib turmush darajasini saqlab qolish huquqlarini kafolatlovchi tizim sifatida qarala boshlandi. 2024-yil davomida xalqaro ekspertlar tomonidan olib borilgan monitoringlar bu yondashuvning samaradorligini tasdiqladi³.

O'zbekiston Respublikasida ham xalqaro huquq normalari milliy qonunchilikka izchil implementatsiya qilindi. 2019-yil 21-iyul sanasida qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar ijtimoiy ta'minot tizimini takomillashtirishga xizmat qildi. Ushbu hujjatlar asosida ijtimoiy yordam ko'rsatish tartiblari soddalashtirildi, aholining ehtiyojmand qatlamlarini aniqlashda shaffof mexanizmlar joriy etildi.

³Rustamova, N. *Ijtimoiy himoya tizimini modernizatsiya qilish va xalqaro tajribalar*. Toshkent: "Ilm-Ziyo" nashriyoti, 2022.

2023-yil davomida ijtimoiy himoya tizimi inson huquqlari bilan bevosita bog‘langan holda rivojlantirildi. Davlat siyosatida ijtimoiy ta‘minot fuqarolarning ijtimoiy xavfsizligini ta‘minlash vositasi sifatida e‘tirof etildi. Bu jarayonda xalqaro konvensiyalar talablari milliy dasturlar orqali amaliyotga tatbiq etildi.

2025-yilga kelib, ijtimoiy ta‘minot tizimi xalqaro standartlarga moslashgan holda yanada takomillashdi. Inson huquqlarini himoya qilishga qaratilgan yondashuvlar ijtimoiy siyosatning ustuvor yo‘nalishiga aylandi. Natijada ijtimoiy ta‘minot tizimi nafaqat yordam ko‘rsatish, balki jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlash mexanizmi sifatida faol ishlay boshladi.

Umuman olganda, 2023-yil va 2025-yillar oralig‘ida amalga oshirilgan xalqaro va milliy islohotlar ijtimoiy ta‘minot tizimini inson huquqlariga asoslangan, barqaror va samarali huquqiy institutga aylantirdi. Xalqaro huquq normalari, milliy siyosat va amaliy mexanizmlar o‘zaro uyg‘unlashgan holda aholining ijtimoiy himoyasini kuchaytirishga xizmat qildi.

O‘zbekiston Respublikasidagi asosiy qonun va normativ hujjatlar tahlili:

Quyidagi jadvalda ijtimoiy ta‘minotni tartibga soluvchi asosiy milliy hujjatlar, ularning qabul qilingan yili va sanasi, hamda amaliy mazmuni hamda xalqaro huquqiy normalar bilan uyg‘unligi ko‘rsatilgan⁴:

⁴O‘zbekiston Respublikasi *“Ijtimoiy ta‘minot to‘g‘risida”gi Qonun* 2019-yil 21-iyul, rasmiy e‘lon qilingan manba: <https://lex.uz/docs/4450226>

Hujjat nomi	Qabul qilingan sana	Amaliy mazmuni	Xalqaro normalarga mosligi va tahlil
O'zbekiston Respublikasi "Ijtimoiy ta'minot to'g'risida"gi Qonun	2019-yil 21-iyul	Ushbu qonun ijtimoiy ta'minot tizimini umumiy normativ asosda tartibga soladi. Pensiya, nafaqa, ijtimoiy yordam, nogironlik bo'yicha yordam, ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish mexanizmlari belgilangan.	Qonunda ILO ning «Xalqaro Ijtimoiy Ta'minot Standarti» talablariga mos keladigan asosiy tamoyillar aks ettirilgan. Masalan, pensiya va sog'liqni saqlash kafolatlari xalqaro konvensiyalar bilan uyg'un.
O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori "Aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimini mustahkamlash chora-tadbirlari to'g'risida"	2020-yil 10-oktyabr	Qarorda aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish, yordamni elektron tizim orqali yetkazish, ijtimoiy yordam bo'yicha standartlarni yangilash vazifalari belgilangan.	Qaror global standartlar asosida ijtimoiy xizmatlarni samarali yetkazishni kuchaytirishga yo'naltirilgan bo'lib, BMT va ILO tavsiyalariga uyg'un ravishda xizmat ko'rsatishni oshirishni maqsad qilgan.
O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining nizomi "Ijtimoiy	2021-yil 15-may	Ushbu nizom ijtimoiy yordam turlarini belgilaydi, uning shakllanishi va to'lanish	Nizomning qoidalari ILO ning ijtimoiy sug'urta va yordam haqidagi konvensiyalar talablariga

Hujjat nomi	Qabul qilingan sana	Amaliy mazmuni	Xalqaro normalarga mosligi va tahlil
yordamni belgilangan tartibda tayinlash va to'lash qoidolari to'g'risida"		tartibini tartibga soladi (nafaqalar, davolash bo'yicha kompensatsiyalar, qurilish va ta'lim bo'yicha yordamlar).	mos ravishda shakllantirilib, ijtimoiy himoya ta'minoti jarayonlarini aniq tartibga soladi.
O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni "2022-2026 yillarda ijtimoiy himoyani mustahkamlash strategiyasi"	2022-yil 12-dekabr	Farmonda ijtimoiy himoya tizimini modernizatsiya qilish, yetakchi xalqaro amaliyotlarni joriy etish, aholi bandligini oshirish va kambag'allikni kamaytirishga qo'shimcha chora-tadbirlar belgilangan.	Farmon ijtimoiy himoya tizimini yanada xalqaro standartlar bilan uyg'unlashtirish, ijtimoiy risklar bo'yicha kafolatlar tizimini takomillashtirishga qaratilgan bo'lib, BMT va ILO normativlari bilan to'liq muvofiqdir.

O'zbekiston mualliflarining ilmiy qarashlari va amaliy izohlar:

R. Axmedova (2020) o'z maqolasida "Ijtimoiy ta'minot tizimi va xalqaro huquqiy normalar" deb nomlangan tadqiqotida, ijtimoiy himoyaning xalqaro standartlari (ILO konvensiyalari) milliy ijtimoiy siyosatni shakllantirishda muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi. U ta'kidicha, O'zbekiston qonunchiligidagi nafaqalar, pensiya va ijtimoiy yordam bo'yicha kafolatlar ko'pgina xalqaro tamoyillar bilan uyg'un.

S. Mirzayev (2021) “Ijtimoiy siyosat va davlat boshqaruvi” kitobida O‘zbekiston Respublikasining ijtimoiy yordam mexanizmlarini tahlil qilib, ularni xalqaro standartlar bilan solishtirib bergan. Muallif xalqaro yoshlar, nogironlar va oilalarni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha ILO normativlari bilan milliy qonunchilikning mosligini chuqur tahlil qilgan.

N. Rustamova (2022) ijtimoiy himoya tizimini modernizatsiya qilish bo‘yicha ilmiy-tadqiqot ishlarida ijtimoiy risklarni boshqarish tamoyillarini BMT tavsiyalariga moslashtirish jarayonini yoritgan. U O‘zbekistonning amaldagi strategik farmonlari ijtimoiy sug‘urta tizimini rivojlantirishda samarali rol o‘ynayotganini qayd etadi.

XULOSA

Ushbu tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, ijtimoiy ta‘minot tizimi nafaqat milliy darajada, balki xalqaro huquqiy normalar asosida ham shakllanadi va rivojlanadi. Xalqaro konvensiyalar, jumladan Xalqaro Mehnat Tashkiloti va Birlashgan Millatlar Tashkilotining ijtimoiy himoya bo‘yicha tavsiyalari milliy qonunchilikni takomillashtirish, aholiga kafolatlangan xizmatlar ko‘rsatish va ijtimoiy adolatni mustahkamlashda asosiy yo‘nalishlarni belgilaydi.

O‘zbekiston Respublikasi bu borada bir qator qonunlar, qarorlar va farmonlar qabul qilgan bo‘lib, ular xalqaro standartlar bilan uyg‘unlashtirilgan. Masalan, “*Ijtimoiy ta‘minot to‘g‘risida*”gi Qonun (2019-yil 21-iyul), Prezident qarorlari va strategik farmonlar orqali ijtimoiy yordam tizimi modernizatsiya qilinmoqda, pensiya, nafaqa va ijtimoiy xizmatlar samaradorligi oshirilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Axmedova, R. *Ijtimoiy ta‘minot tizimi va xalqaro huquqiy normalar*. Toshkent: O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi, 2020.
2. Mirzayev, S. *Ijtimoiy siyosat va davlat boshqaruvi*. Toshkent: “Yangi Avlod” nashriyoti, 2021.
3. Rustamova, N. *Ijtimoiy himoya tizimini modernizatsiya qilish va xalqaro tajribalar*. Toshkent: “Ilm-Ziyo” nashriyoti, 2022.

4. O‘zbekiston Respublikasi *“Ijtimoiy ta’minot to‘g‘risida”gi Qonun* 2019-yil 21-iyul, rasmiy e’lon qilingan manba: <https://lex.uz/docs/4450226>